

POLONYA EDEBİYATINDA WERTHER'İN İZLERİ

Neşe TALUY YÜCE

1774 yılında genç Goethe, "Genç Werther'in Acıları" adlı bir roman yazmıştır. Sturm und Drang üslubuyla yazılmış monolog mektup tarzı bu roman konusunu Goethe'nin yaşam öyküsünden alır. Gençlik yıllarında Goethe nişanlı bir kıza aşık olur. Aynı dönemlerde melankolik bir elçilik sekreterinin, karşılıksız aşkı sonucu intihar edişi yazarı etkiler. Kendi aşkıyla bu trajik aşk öyküsünü birleştiren Goethe, o dönemde tüm Avrupa gençliğini sarsan "Genç Werther'in Acıları" adlı romanı yazar. Yazıldığı dönemin ruhuna çok uyan, sentimental aksanlı bu romanda duygusal motiflerin yanısıra, feodal düzenin eskimiş yapısına bir başkaldırı da gözlenir." Kont von C... 'nin beni sevdiğini, bana ayrıcalık tanıdığını sana belki yüz defa anlatmıştım. Dün, yani tam da asilzade bay ve bayanlardan oluşan topluluğun orda bulunduğu gün, sofrasındaydım. Oraya giderken ne asillikleri geçmişti aklımdan ne de aralarında benim gibi astatların bulunmaması gerektiğinin farkındaydım. (...) O anda pek saygıdeğer Bayan von S..., sayın kocası ve tahta göğüslü çıtkırıldım bedenli, asil bir kuluçkadan çıkmış bir kaz yavrusuna benzeyen kızları geldi. Geçerlerken pek asil kaşlarını çatıp, burunlarını havaya diktiler. (...) genç Bayan B... içeri girdi. Onu nerede görsem içim açıldığı için hemen ayrılmayıp oturduğu sandalyenin arkasına geçtim, ancak kısa bir süre sonra benimle herzamanki samimiyetiyle değil, bir tür mahcubiyetle konuştuğunu farkettim. Bu durum dikkatimi çekti. O da mı bütün insanlar gibi acaba dedim kırılmıştım. (...) Sonunda Kont yanıma gelip beni bir pencere kenarına çekti. "Bizim acaip ilişkilerimizi bilirsiniz" dedi. Anladım ki, buradaki topluluk sizi arasında görmekten rahatsız oldu."¹ İyi bir eğitim görmesine karşın soylu bir ünvana sahip olmayan Werther, kendisini kabul etmek istemeyen bu insanlardan hemen kaçacak kadar yumuşak ve hassastır. Görevinden istifa eder ve oradan

1 Goethe, *Genç Werther'in Acıları*, Çev.: N. Ülner, Öteki, Ankara, 1992, s. 73, 74.

uzaklaşır. Werther'in kaçışının sergilendiği bu bölümde romanın sonu da belli olmuştur. Çatışma karşısında kaçmayı seçen Werther, çılgınca sevdiği Charlotte'ye sahip olamayacağını anladığında da kendisini öldürecektir.

Yayımlandığı yıllarda nerdeyse tüm Avrupa gençliğinin kutsal kitabı haline gelen bu roman Polonya diline 1822 yılında çevrildi. Bundan kısa bir süre sonra Adam Mickiewicz Lord Byron'un "The Giaour" adlı eserini, "Giau" başlığıyla çevirdi. Sevgilisi korsanlar tarafından kaçırılan bir gencin acıklı yazgısının konu edildiği bu eser de oryantal motiflerle süslenmiş "Werthersi" bir aşk öyküsünü anımsatır.

Goethe'yi okuyan, Lord Byron'u Polonya diline çeviren Mickiewicz'in onlardan etkilenmemesi beklenemez hiç kuşkusuz. Öyle ki, şairin olgunluk dönemi eserlerinin birisi olan "Konrad Wallenrod" da bile Werther'in izlerine rastlamak olasıdır. Bu eserin kahramanı genç Walter Alf, Almanlar tarafından kaçırılarak Alman gibi büyütülmüş bir Litvanya prensidir. İleri yaşlarında bu gerçeği öğrendiğinde Litvanya'ya kaçar. Orada güzel Aldona ile karşılaşır. Birbirlerine aşık olurlar. Ancak bu kez Walter Alf'in idealleri bu aşkı engeller. Alman şövalyelerinden öç almak için gırpınan Walter bu uğurda adını değiştirerek Konrad Wallenrod olur ve yeniden şövalyelerin arasına manastıra döner. Bu yapıt, Konrad'ın üç büyük tutkusu üzerine kurulmuştur. Vatan aşkı, Almanlara karşı güttüğü kin ve Adona'ya karşı duyduğu büyük aşk. Mickiewicz Konrad'ın kimlik bunalımını şöyle yansıtır. Konrad evinde mutluluğu bulamazdı, çünkü anavatanında değildi."²

Bu sözleriyle yazar, kahramanında vatan aşkının başat olduğunu vurgular. Sevgilisinin vatanına karşı duyduğu büyük aşk yüzünden terk edilen Aldona, büyük bir bağlılıkla Konrad'ın yaşadığı kaleyi gören bir yerde bir kule yaptırır. Yaşamının geri kalan bölümünü bu kulede geçirecektir artık. İki sevgilinin biricik iletişim yolu, yalnızca mum ışıkları olmuştur. Konrad'ı ayakta tutan, Almanlardan alacağı öç tutkusudur; Aldona'ya yaşam gücü verense Konrad'ın varlığıdır. Konrad şövalyeleri oyuna getirerek öcünü alır. Ancak bir asker olarak yengiyi ulaşırken, insan olarak yenilgiye uğradığının da bilincindedir. Ölümün kendisi için tek kurtuluş yolu olduğuna karar ve-

2 E. Sawrymowicz, S. Makowski, Z. Libera, *Romantyzm*, Warszawa 1988, s. 168.

rerek intihar eder. Sevgilisinin her gece kendisine seslendiği ışığın bir daha yanmayacağını anlayan Aldona da aşkından ölür. Bu eserde de sentimental vurguların yoğunluğu göze çarpar. Kavuşamayan aşkların öyküsünün tarihsel ve politik bir kılıf içinde sunulmasına tanık oluruz bu kez.

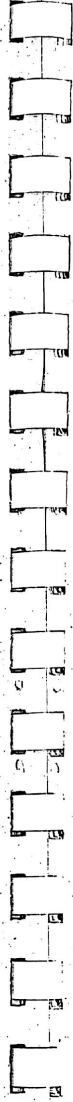
Adam Mickiewicz'in "Sturm und Drang" uslubunun izlerini taşıyan "Dziady" adlı dört bölümlük draması, şairin eserleri arasında Werther'in etkisinin en çok hissedildiği eser olarak da değerlendirilir. Eserin baş kahramanı Gustaw soylu bir genç kızı sever ve yoksul oluşu yüzünden sevdiğine kavuşamaz. Sevdiği kız Maryla, ailesinin baskısıyla Gustaw'ı bırakarak bir kontla evlenir. Aşkı karşılıksız kalan Gustaw ise intihara teşebbüs eder. Tıpkı Goethe gibi Mickiewicz de kendi yaşam öyküsünden yola çıkarak bu eseri yazmıştır. Şair bir yaz tatili sırasında sınıf arkadaşlarından birisinin evine komuk olarak gider. Daha sonra sık sık gittiği o evi ve o günleri anılarında şöyle anlatacaktır. "Yeryüzünde hiç bir yerde Litvanya köylerindeki neşeli yaşam yoktur. Sevinç, aşk, mutluluk aralıksız yaşanır oralarda (...) İşte böyle dolu dizgin bir yaşamı, 1815-20 yılları arasında Weresczakowların evinde yaşadım ben."³

Ancak Mickiewicz, bunca mutluluğun asıl kaynağı olan, Weresczakowların kızı Maryla ile evlenemez. Maryla bir soyludur. Buna karşılık Mickiewicz'in annesi yahudidir. Maryla gerçek yaşamda da bir kontla (Kont Puttkamer) evlenir. "Dziady" adlı dramada bu aşk öyküsünün Werther'in öyküsüne benzetilerek anlatılışını izleriz. Dört bölümlük bu eserin her bölümü kendi içinde bir bütünselliğe sahiptir. Ancak bölümlerde görülen Werther izleri eseri birleştiren bir unsurdur sanki. Widowisko adlı bölümün dekoru bile Werther modasını yansıtır. "Odada yalnız bir kız. Yanı başında kitaplar, piyano, sol tarafında vadiye açılan bir pencere, sağ tarafında büyük bir ayna, masada yanan bir mum ve açık bırakılmış Valeria durur."

(Dziady- Widowisko, Dekor)

Dekorda sözü edilen Valeria'nın zamanın genç kızları arasında çok ünlü olduğunu Jastrun'un Mickiewicz'in yaşamını anlatan kitabından öğreniyoruz. Kont Puttkamer ile olan düğününden sonra evlerinde verilen danslı partiye katılmayan Maryla Weresczakowna

3 S. Pigon, *Adama Mickiewicza wspomnienia* *Imysli, Czytelnik* Warszawa, 1958, s. 40.

odasında Valeria'yı okumaktadır." Maria konukların arasına inmemiş, odasına kapanmıştı. Yüreği yaşla dolup taşıyordu. (...) Valeria'dan kendi durumuna çok uyan bir kaç bölümü bir kez daha okumayı yeğlemişti."⁴

Tıpkı Maryla gibi Widowisko bölümündeki genç kız figürü de doğa (vadiye bakan pencere), kitaplar ve piyano arasında mutludur yalnızca. Okuduğu romanlardaki kahramanların dünyasında yaşar.

Kız

Işık hiç de iyi değil söndürmeli artık
Okuyamayacağım daha fazla uyumamam gerek galiba
Ah Valeria! Gustaw! Uyanırken de düşlerimdesiniz uyurken de

Sızleyim ben Tanrı bilir hen an.

5

"Dziady- Widowisko"

Yukarıdaki dizelerden genç kızın, kendi ağzından ancak roman okurken mutlu olduğunu öğreniriz. Aynı duygulara Lotte'de de rastlamaz mıyız?

"Daha gençken roman kadar sevdiğim hiç birşey yoktu. Tanrım! Ne güzeldi, pazar günleri bir köşeye çekilip bütün yüreğimle Miss Jenny'nin mutluluğunu ve kederini paylaşmak."⁵ Mickiewicz'in kahramanı genç kız da yalnızdır. Odasından çıkmadan yalnızlığını roman kahramanlarıyla paylaşır. Okuduğu masum aşkları özler. Yazar, bu genç kızın kimliğinde gerçeklerden kaçan zamanın gençlerini yansıtır.

Adam Mickiewicz'in gençliğinde yaşadığı hüznü aşk öyküsü, yazarın, özellikle gençlik dönemi eserlerinde, değişik kostümlerle kendini gösterir. Bir adım daha ileri giderek, bazı edebiyat tarihçileri Mickiewicz'in ilk esin kaynağının Maryla olduğunu öne sürerler. Jastrun'un kitabında söz ettiği bir olay bu savı doğrular niteliktedir. Göl kıyısında yaptıkları bir gezinti sırasında karşılaştıkları bir ihtiyarın anlattığı uyaklı masallardan çok hoşlanan Maryla Mickiewicz'e dönerek: "İşte şiir bu. Sen de böyle bir şeyler yazsana." der.⁶

4 M. Jastrun, Mickiewicz, PIW, Warszawa, 1949, s. 48.

5 Genç Werther'in Acları, s. 24.

6 Jastrun, s. 39.

Mickiewicz de bu olaya anılarında yer vererek, olayın edebiyat yaşamındaki önemini şöyle vurgular. "Bu derin sözler beni öylesine etkiledi ki, şîrsel yolumu, o an belirledim."⁷

Jastrun, Mickiewicz'i belgelere dayanarak anlattığı, Mickiewicz adlı kitabında bu olayın önemini Mickiewicz'in sanat yaşamı üzerindeki etkisini yadsımaz, ancak bir çok edebiyat tarihçisinin tersine, şairin esininin Maryla olmadığı kanısını şu sözlerle belirtir. "Edebiyat tarihçileri, Adam Mickiewicz'in Dziady IV ve II'yi Maryla'ya aşk olduğu için yazdığını söylerler. Ama biz bunun böyle olmadığını biliyoruz. Belki de bu tümceyi-riske etmek pahasına- şöyle ters çevirebiliriz. Mickiewicz, Dziady II ve IV'ü yazdığı için Maryla'yı sevdi. (...) Onu kitaplar aşka hazırlamıştır. Kendi kitabı ise intihardan kurtardı. Bu kitapta Dante gibi yalnızca sevdiği kıza değil, yeniden dirilmek üzere kendisini de öldürdü. Artık zaman aşktan ölme zamanı değildi. Werther yazılı çok olmuştu. Goethe'nin Weimar'daki evinin bahar bahçesinde nemli toprakta veya karlar üzerinde Carlotta von Stein'den iz kalmamıştı artık."⁸

Mickiewicz'in Dziady'da anlattığı aşk Werther'in aşkına çok benzemekle beraber, ayrıldığı yönler de oldukça fazladır. Gustaw, Werther'den farklı olarak kin doludur. Çünkü sevgilisi kendisini bir kont için terk etmiştir. Elinde bir ağaç dalı olduğu halde Rahip'in evine giden Gustaw, tüm aşkını ve bu aşktan doğan nefretini oracıkta Rahip'e anlatır. Elindeki dal sevgilisinden kalan tek andır. Carlotta'nın elbisesinden alınmış "soluk kırmızı kurdele" Werther için ne kadar önemliyse, bu kuru ağaç dalı da Gustaw için o denli değerlidir. Ancak, Werther Lotte'yi her zaman sevgiyle anar, nişanlısı Albert'e ise saygı duyarken, Gustaw Maryla yüzünden tüm kadınlardan nefret eder olmuştur.

Gustaw

Kadınlara! Tüy gibi hafif, yel gibisiniz
Güzelliğiniz kıskandırırken melekleri
Ruhunuz aratmaz şeytanın kötülüklerini.

963

Dziady- IV. Bölüm

7 Pigon, s. 40.

8 Jastrun, s. 43-44.

Gustaw, Rahiple yaptığı konuşma sırasında, Rahip'in eski öğretmeni olduğunu anlar birden. Bu kez, kendine okumayı öğretip, okuma aşkı aşıladığı için çatar Rahip'e. Çünkü gerçek yaşam kitaplarda anlatılandan çok farklıdır.

Gustaw

(kızarak)

İhtiyar suçluyorum seni ben.

(...)

Çünkü sensin beni öldüren

Okutan güzel doğayı güzel kitaplardaki

Bana dünyada yaşatan cehennemi,

(acı bir gülümsemeyle)

hem de cenneti.

750

Dziady-IV. Bölüm

Rahip, Gustaw'ı sakinleştirir. Ona intiharn korkunç bir günah olduğunu anlatır. Mickiewicz kutsal bir adamın ağzından tüm gençliğe seslenir gibidir. Eserin bir sonraki bölümünde Gustaw'ın Werther kimliğinden tümüyle sıyrıldığını görürüz. O artık zayıf bir aşık değil, vatan için savaştan bir kahraman olmuştur. Bu değişime, Polonya Edebiyatı, Romantizm döneminde hemen tüm eserlerde rastlanır. Milliyetçi duygunun yaratıcı bir güç olarak kendini gösterdiği Romantik akımın bu önemli özelliği Polonya Edebiyatında olanca gücüyle kendini gösterir. Bağımsızlık savaşı veren bir halk için, vatan aşkı kuşkusuz tüm aşkların üstündedir.

Bir başka romantik Juliusz Slowacki'nin "Kordian" adlı eserinde de acıklı bir aşkın öyküsünü okuruz. Slowacki de Goethe ve Mickiewicz gibi kendi öyküsünü yazar bir anlamda. "Koordian"da, kendisinde yaşça büyük olan Ludwika Sniedeck'a'yla olan tutkusunu anlatır. Gençlik aşkı Sniedeck'a'ya duyduğu aşk, şairin eserlerinde ve mektuplarında sık sık yansıtılmıştır. Ancak özellikle Koordian'ın I. perdesi çocukluk aşkına ithafen yazılmıştır sanki.⁹

Şair, anılarının X. Bölümünde 1827 yazında Michalskiler'de bulunduğu sırada Julka'nın onu yine büyülediğini yazıyor.¹⁰ Bura-

9 A. Bronerski, Poemat Slowackiego w Swajcarii i jego geneza, w ks. J. Slowacki 1809-1849, Łódź, 1951, s. 337-358.

10 Zycia i tworczość J. Slowackiego, Wrocław, 1960 s. 39.

daki "yine" sözcüğünün altını çizmek gerek. Çünkü bu sözcük, ustanın daha önce de büyülediğini belirten bir ifade halini alıyor. Yaşam öyküsünü sene sene izleyince, 1825 yazında da Sniedeckalarla birlikte olduğunu öğreniyoruz. Bu durumda, ilk kez, yaklaşık on altı yaşlarındayken Julka'nın onu büyülediğini anlıyoruz. Şair annesine yazdığı 2 Ekim 1844 tarihli mektubunda 1825 ve 27 yıllarında yaptığı tatilleri şu sözlerle anar. "Neredesin Sen şimdi? Belki Julinkaların eski evlerindesin. Nerede onca anı, hani nerede çocuk ben?" Bu ifadeden, şairin Julka'ya duyduğu aşkın hiç bir zaman tükenmediğini anlamak olası. Bu bağlamda "Kordian'ın" özellikle I. perdesinin Julka için yazıldığını söyleyen edebiyat tarihçilerine hak vermek gerek.

"Koordian'ın" odak figürü Genç Kordian da tıpkı Slowacki gibi on beş on altı yaşlarında bir çocuktur ve kendisinden büyük bir genç kızı sever. Asla kavuşamayacağı sevgilisi uğruna Werther'in çektiği acıları çeker. Kendini öldürmeye kalkışır da bunu gerçekleştiremez. Slowacki ile Mickiewicz'in kendisini aşk uğruna öldürmek isteyen, bu çılgın modadan etkilenen gençliğe, sanki ortak bir ileti vermek istediklerine tanık oluruz. İlk perdede Kordian'ın Avrupa'ya gidişini izleriz.

Kordian

(...)

Bir zamanlar, çocukluğumda düşlerimde kurardım

Tüm başkentlerini dünyanın, bu güneş görüyorum farklı

biçimlerini

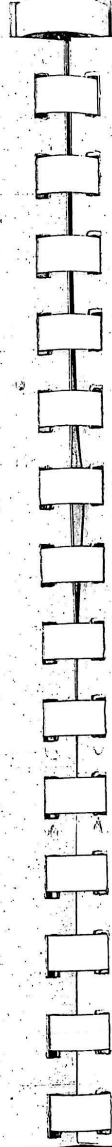
Ancak ilk resimleri de bozmuyorum düşlerimdeki

Karşılaştırmak için onları gerçekleriyle gezi kitaplarındaki

21

Kordian- II perde

Bu karşılaştırma Kordian'ın düş kırıklığını da yansıtır. Düşlerinde kurduğu başkentlerin, gerçekte, çok farklı olduklarını gözleriyle görmüştür çünkü. Londra'da tüm soyluluk payelerininin parayla satın alınabileceğini öğrenmiş, İtalya'da aşkın bile satılık olduğuna tanık olmuştur. Roma'da Papa ile yaptığı konuşma sırasında Polonya'nın özgürlük savaşının, aslında, Avrupa'da hiç kimsenin umurunda bile olmadığını anlamıştır. Avrupa ile yaptığı bu olumsuz tanışma töreni, Mon Blanc tepelerinde onun yepyeni bir Kordian olmasını sağlar. Ancak bu değişim, "Dziady'nin" Gustaw'ının Bazylanski Manastırı

zindanlarında uğradığı değişimde farklı, "Konrad'ın" "Dziady III'ün" polemiği olarak tanınmasına olanak veren bir değişimdir. Mickiewicz, "Dziady III'de" Polonya'yı bir mesih olarak adlandırır, ulusların İsa'sı olarak tanıtırken, "Kordian'da" Slowacki bu ruhani tavrın karşısına geçerek, tarihsel ve milliyetçi bir kostümle seslenir okuyucuya. Slowacki'ye göre Polonya İsa'nın görevini değil, İsviçreli kahraman Winkelried'in¹¹ görevini sırtlamıştır.

Mon Blanc tepelerinde vatanına aşık birisi işte böyle doğar.

Kordian

(...)

Duygularımı döktüm yollara.

Buruk öpücükler satın aldım kadınlardan.

Çocukluk inançlarımı ise bıraktım Papa'nın kapısı dışında.

275

Kordian, II perde

Yukarıdaki dizelerle, Kordian'ın değişimini cesurca açıklayışını izleriz.

Aynı dönemde Aleksandr Fredro, "Sluby Panienskie" (Küçükhanımların Andı) adlı komedisinde wertherizmi ironik bir şekilde ele alır. Fredro bu komediyi 1830'ların başında, yani "Dziady" ve "Kordian" ile hemen hemen aynı yıllarda yazmıştır. Ancak hiç kuşkusuz, Werther'i onlardan oldukça değişik bir biçimde algılamış ve yansıtmıştır.

"Küçükhanımların Andı" adlı komedide birbirinden çok farklı iki çift görülür. Sakin ve tutarlı Aniela, enerjik, delidolu Gustaw tarafından sevililmektedir. Heyecanlı, kabına sığamayan Klara'yı ise, sıkıcı denecek kadar sakin ve sıvık Albin çılgınca sever. He ne kadar Gustaw, Mickiewicz'in "Dziady'sının" kahramanın adıysa da Werther'i anımsatan bir aşık değildir. Belki de diğer aşık, Albin Werther'in paraodisi olarak görülebilir. Aşkına karşılık bulamayınca içine kapanır ve ölümü düşünür. Klara ve Aniela okudukları kitaplardaki

II Arnold Winkelried: İsviçreli kahraman. İsviçreliler'in Avusturya dükü Leopold III'e karşı Luzern yakınlığında giriştikleri savaşta, kahramanca fedakarlığı ile, söylentiye göre neredeyse tek başına, Sempach zaferini (1386) kazanmalarını sağladı. Polonya kültür tarihinde mitolojik kimliği ile tanınır.

kötü sonlu aşklardan etkilenerek, erkeklere, asla, güvenmeme kararı aldıklarından, Gustaw'ın ve Albin'in aşklarına inatla yanıt vermezler. Ancak, bu umutsuz, görünüşte tek taraflı aşklar, Gustaw'ın zekice çevirdiği dolaplar ve entrikalar sonucunda mutlu bir sona ulaşırlar. Werther'in etkisi bu komedide de görülür. Ne ki, Albin'in komik çığlığı Kordian'ın ve Gustaw'ın acı iniltisi yanında, Fredro'nun çağın hastalığı olan intiharları hafife alışıını yansıtır.

Albin

Ah Klara, bilmek isteseydin

Ruhumun derinliklerine bakışlarının ettiğini

Eminim kalbime umut verirdin hani.

Klara

Eminim, umut vermezdim.

Albin

Asla ha!

Klara

Yeter lütfen.

Albin

Felaket, bu sözlerden sonra ölmeli.

Klara

(gülerek)

Ah, ölmek ölmek.

Albin

Kısa bir süre sonra kıskanacak herkes seni bu yüzden.

Klara

Aşkı yüzünden ölen erkek görmedim ben.

Albin,

Kimse ölmemiş olabilir.

Çünkü gönülden istememiştir.

470

Küçükhanımların Andı -II perde

Fredro'nun bu alaylı yaklaşımında da Mickiewicz ve Slowacki'nin kararlı tavırlarının benzerini görürüz. "İntihar çözüm değildir" iletisini değişik yollarla gençlere vermek ister bu yazarlar.

Mutlu sonla bitmeyen aşk öyküleri o dönemde salgın hastalık gibidir. Napoleon'un bile dünyayı fethetmeye hazırlandığında Werther'in öyküsünü okuduğu söylenir. O günlerde Avrupa'da tüm gençler Werther gibi mavi frak ve yeşil yelek giyerler neredeyse. Bu bağlamda Werther'in Polonya Edebiyatı üzerindeki etkisini azımsamamak gerekir. Otuz yıllık bir gecikmeyle Polonya diline çevrilen "Genç Werther'in Acıları'nın" kahramanı ile Polonya Edebiyatının romantik kahramanları, hiç kuşkusuz çeyrek yüzyılı aşan bir zaman farklı yüzünden, ayrılık gösterirler. Ancak, temel anlamda, Werther'in komik ve trajik pek çok özelliğini taşıyan birer benzeri oldukları yadsınmaz gerçektir.

